

УДК 81'373.232 (477.62)

**ВІДПРИЗВИЩЕВІ ПРИЗВИСЬКА ЖИТЕЛІВ СЕЛИЩА ЯРОВА НА ДОНЕЧЧИНІ****Сегін Л. В.**

*У статті проаналізовано морфологічний та неморфологічний способи творення відпризвищевих прізвиськ жителів селища Ярова Донецької області. Морфологічний спосіб характерний тим, що до прізвиськ додаються патронімні, матронімні форманти, а також усикається суфікс чи частина кореня. Аналіз антропонімії селища Ярова свідчить, що відпризвищеві прізвиська, утворені морфологічним способом, різноманітні за структурою. Ключові слова: відпризвищеве прізвисько, антропонім, патронімний і матронімний суфікси.*

*В статье проанализированы способы образования отфамильных прозвищ жителей поселка Яровая Донецкой области – морфологический и неморфологический. Морфологический способ состоит в том, что к прозвищу прибавляются патронимические или матронимические суффиксы; образование нового слова может сопровождаться морфонологическими изменениями, в частности, усечением производящей основы. Анализ антропонимии поселка Яровая свидетельствует, что отфамильные прозвища, образованные морфологическим способом, разнообразны по структуре. Ключові слова: отфамильное прозвище, антропоним, патронический и матронимический суффиксы.*

*Morphological and not morphological means of formation of the Yarova village inhabitants' nicknames, which are derived from the surnames, are described in this article. The morphological means are characterized by adding patronymic, matronymic formatives and also by cutting off suffix or part of the root. The analysis of Yarova village inhabitants' antroponyms gives evidence that nicknames, which are derived from the surnames, formed by morphological means are different according to their structure.*

*Key words: a nickname, which is derived from the surname, an antroponym, formatives, a patronymic suffix.*

Антропоніми є важливою частиною лексичного складу будь-якої мови та одним із компонентів у системі іменування. Трикомпонентна офіційна антропосистема представлена прізвищами, особовими іменами та патронімами. У народно-побутовій комунікації, зреалізованій у говірковому середовищі та в соціальних мікроспільнотах, основні функції антропонімів виконують прізвиська. Якщо прізвищам та власним особовим іменам присвячено низку спеціальних ґрунтовних досліджень, зафіксовано в лексикографічних працях [П. П. Чучка, М. Л. Худаш, В. Д. Познанська, І. Д. Фаріон, Р. І. Осташ, Л. О. Кравченко та ін.], то неофіційна система називання людей досліджена ще недостатньо, хоча вуличні прізвиська, як справедливо зауважують науковці, становлять помітний пласт антропонімікону. Упродовж останніх десятиліть в українській ономастиці активізувалися дослідження неофіційних антропонімів у різних регіонах, зокрема у Степовій Україні: Донеччина (О. В. Антонюк), Луганщина (Н. М. Федотова), Нижня Наддніпрянщина (В. А. Чабаненко), у Західній Україні: Наддністрянщина (М. Я. Наливайко), Галичина (Р. І. Осташ, О. С. Вербовецька), Бойківщина (Д. Г. Бучко, Г. Є. Бучко), Покуття (Г. Д. Ліщинська), Гуцульщина (М. П. Лесюк), Закарпаття (П. П. Чучка) тощо. Периферійність студіювання народно-побутових іменувань зумовлена складністю їх фіксацій через усне, незадокументоване функціонування, морально-етичну закритість.

Антропоніми селища Ярова Краснолиманського району Донецької області не були об'єктом дослідження, що й складає актуальність цієї статті.

Мета роботи – проаналізувати особливості творення та функціонування відпрізвищевих прізвищ селища Ярова.

Мета передбачає вирішення таких завдань:

- 1) проаналізувати способи творення відпрізвищевих прізвищ;
- 2) виявити засоби творення аналізованих антропонімів;
- 3) з'ясувати кількісну наповнюваність виявлених груп.

Матеріалом для дослідження послужили прізвища селища Ярова в кількості 286 одиниць, отримані шляхом опитування жителів.

Основою творення прізвищ можуть ставати різні антропонімичні категорії: прізвища, власні імена, по батькові. Однією з таких груп є відпрізвищеві прізвища, які неодноразово були об'єктом досліджень науковців [3; 7; 9 та ін.]. У лінгвістичній літературі можна зустріти різні погляди на поняття “відпрізвищеві прізвища”. Одні науковці розглядають відпрізвищеві неофіційні антропоніми як прізвища [2; 7 та ін.]. Білоруська дослідниця І. А. Шумська називає їх неофіційними прізвищами. На її думку, неофіційне прізвище – це побутове прізвище, яке існує паралельно з офіційним, тільки не занотоване в документах [14, с. 26]. О. І. Олександрова відносить відпрізвищеві прізвища до групи фактичних імен, які виконують контактну функцію [1, с. 130–131]. П. Т. Поротников на позначення цих прізвищ використовує термін “відпрізвищеві прізвищові найменування” [9, с. 70]. Спостерігаються різні думки серед науковців і щодо специфіки цих антропонімів. Так, З. П. Нікуліна стверджує, що відпрізвищеві прізвища у семантичному плані немарковані, виконують номінативну функцію, але нічого не можуть характеризувати, є асемантичними [7, с. 63–64]. Протилежної думки дотримується І. А. Шумська, яка зазначає, що кожне прізвище є мовним знаком, має багату гамму значень, а тому не може бути асемантичним, бо це суперечило б його призначенню. У мовленні з'являється нова мотивація відпрізвищевих прізвищ, яка взаємодіє з основною, але асоціюється з нею вже за іншими ознаками, пов'язується з характером людини, зовнішністю і т. д. [14, с. 26–27]. О. В. Бороніна такого типу оніми за їх способами творення розподіляє на три групи :

- найменування, що утворені неморфологічним способом (ономатизація та трансформація апелятива);
- найменування, що утворені морфологічним способом;
- “незвичайні” утворення [3, с. 113].

В. А. Чабаненко поділяє відпрізвищеві прізвища на три види. На його думку, вони можуть виникати:

- шляхом усічення прізвища;
- відтворення апелятива;
- на основі синонімії та антонімії [12, с. 17].

У мовленні жителів селища Ярова побутує кілька підгруп прізвищ, мотивованих прізвищами їх носіїв. На основі аналізу зібраних прізвищ можна виділити такі номінативні групи:

### 1. Відпрізвищеві прізвища, утворені морфологічними способами.

Серед морфологічних способів творення прізвищ найчастіше зустрічається суфіксація (у тому числі нульова), усічення основи чи кореня прізвища. Ця група нараховує 177 (61,8%) номенів. У межах цієї групи можна виділити такі підгрупи:

У межах першої підгрупи утворення прізвищ відбувається шляхом усічення. Ця підгрупа нараховує 74 прізвища, що становить 41,8% загальної кількості цієї групи. Прізвища підлягають усіченню, оскільки вони часто використовуються в різноманітних ситуаціях і в скороченому вигляді не утруднюють спілкування; у переважній більшості скорочують довгі прізвища. Серед прізвищ є багато таких, які утворені за допомогою усічення, яке збігається з морфемними межами. З. П. Нікуліна стверджує, що більша частина відпрізвищевих прізвищ утворена шляхом усічення кінця твірної основи [8, с. 125]. Результати аналізу прізвищ досліджуваного села підтверджують цю думку: *Біляк* (від Біляков), *Борщ* (від Борщов), *Войт* (від Войтенко), *Волк* (від Волков), *Гаврик* (від Гавриченко), *Гайдук* (від Гайдуков), *Гапон* (від Гапоненко), *Гонтарь* (від Гонтаренко), *Граф* (від Графський), *Грима* (від Гримайло), *Гусь* (від Гусак), *Єрмак* (від Єрмаков), *Ждан* (від Жданов), *Калмик* (від Калмиков), *Капран* (від

Капранов), *Карась* (від Карасьов), *Козак* (від Козаков), *Конарь* (від Конарев), *Конон* (від Кононенко), *Кот* (від Котвицький), *Кроль* (від Крольков), *Кук* (від Кукава), *Лимар* (від Лимаренко), *Мартин* (від Мартиненко), *Мирон* (від Мироненко), *Мороз* (від Морозов), *Москаль* (від Москаленко), *Наум* (від Науменко), *Оврам* (від Овраменко), *Плехан* (від Плеханов), *Поля* (від Полякова), *Пономар* (від Пономарцов), *Поп* (від Попіванов), *Прокоп* (від Прокоп'єв), *Руб* (від Рублевський), *Скляр* (від Скляров), *Без* (від Безкишко), *Бес* (від Безкровний), *Стриж* (від Стриженко), *Тарас* (від Тарасіков), *Терен* (від Терент'єв), *Ткач* (від Ткаченко), *Томаз* (від Томазенко), *Турік* (від Туріченко), *Франц* (від Францевич), *Царь* (від Царьков), *Чабак* (від Чабаков), *Чумак* (від Чумаков), *Шабан* (від Шабанов), *Шалаш* (від Шалашний), *Щербак* (від Щербаків), *Яким* (від Якименко), *Черкас* (від Черкасов), *Гаврик* (від Гавриченко), *Жупан* (від Жупанов), *Зуб* (від Зубенко), *Малик* (від Маліков), *Гайдук* (від Гайдуков), *Дорох* (від Дорошенко), *Єпа* (від Єпанчин), *Єрма* (від Єрмашкевич), *Коза* (від Козацька), *Кічин* (від Кичинський), *Сич* (від Ситченко), *Пірог* (від Пирогов), *Дід* (від Дідушенко), *Ігнат* (від Ігнатенко).

Значно рідше зустрічається усічення початку прізвища: *Щока* (від Краснощока), або початку і кінця одночасно: *Каравай* (від Безкаравайний), *Шейк* (від Ошейко), *Чук* (від Марчуков), *Дуб* (від Піддубний), *Хан* (від Ішханян), *Ріпа* (від Кріпак).

До другої підгрупи належать прізвиська, утворені шляхом усічення основи прізвища і/або додавання афіксів **-а(я)**, **-ий**, **-о/е**, **-и/і** (60 одиниць, що становить 33,8%): *Аля* (від Алексєєва), *Ара* (від Архангельський), *Беря* (від Бережний), *Безя* (від Безугла), *Безя* (від Безарчук), *Боня* (від Бондаренко), *Боря* (від Борискіна), *Вася* (від Василенко), *Аба* (від Абраменко), *Ганжа* (від Ганжела), *Горя* (від Горюшко), *Гриня* (від Гриньов), *Доня* (від Донцов), *Зоза* (від Зозуляк), *Каліна* (від Калінін), *Крава* (від Кравченко), *Кузя* (від Кузьміна), *Кузьма* (від Кузьмін), *Кура* (від Курінний), *Литва* (від Литвинов), *Меля* (від Мельникова), *Мошеня* (від Мошенський), *Муся* (від Мусенко), *Ося* (від Осипенко), *Пузя* (від Пузик), *Редя* (від Редько), *Роменя* (від Роменський), *Руба* (від Рублевський), *Руда* (від Рудоман), *Сава* (від Савченко), *Селя* (від Селіверстов), *Селя* (від Селютін), *Сіля* (від Сильченко), *Теря* (від Терент'єв), *Тіма* (від Тимошенко), *Тіма* (від Тітов), *Труба* (від Трубніков), *Фома* (від Фоменко), *Харитя* (від Харитоненко), *Черя* (від Черкасова), *Черя* (від Черніков), *Шаля* (від Шалашний), *Шева* (від Шевченко), *Маня* (від Манькова), *Мантула* (від Мантуленко), *Гнудо* (від Гнудилова), *Квіта* (від Квітницький), *Шкоді* (від Шкода), *Третяки* (від Третяков), *Сороки* (від Сорока), *Рево* (від Ревуцький), *Білогури* (від Білогуров), *Білаші* (від Білаш), *Мацегори* (від Мацегора), *Бески* (від Безкровний), *Леві* (від Левий), *Курмази* (від Курмаз), *Фаня* (від Єфанова), *Гуня* (від Гумненко), *Кела* (від Керпич).

Шляхом суфіксації, в тому числі з допомогою усічення, утворюється 43 номена, що становить 24,2%. Досліджувані прізвиська утворилися, здебільшого, шляхом додавання до прізвища патронічних, матронічних, андронічних суфіксів. У таких морфологічних дериватах разом із словотвірною і мотиваційною диференціацією виявлена ще й функціональна: у першому випадку неофіційні антропоніми яскраво реалізують характеристичну функцію, в другому – свідчать про родову належність [5, с. 10]. На думку дослідників, називання дружини за чоловіком, дочки за батьком є поширеним видом іменувань, а прізвиська із суфіксами **-их(а)**, **-їх(а)**, **-ичк(а)** сприймаються як стилістично нейтральні. Для творення відповідних родичівських прізвищ використовуються такі патронічні (матронічні) форманти, як **-ік**, **-ик**, **-чі(и)к**: *Жирік* (від Жирновий), *Хренчік* (від Хренов), *Мацик* (від Мацак), *Перчик* (від Перцева), *Пазік* (від Пазушко), *Турік* (від Турченко), *Фролік* (від Фроленко), *Хмелик* (від Хмелевський), *Шутік* (від Шутов), *Усік* (від Усаченко), *Ларік* (від Ларіонов), *Асік* (від Осипенко), *Бузик* (від Бузовський), *Дедик* (від Дідушенко), *Чарик* (від Овчаренко), *Коврик* (від Ковришкін); **-к**: *Короткий* (від Коротич), *Майбородка* (від Майборода), *Рибка* (від Рибалко), *Білашка* (від Білаш), *Білка* (від Білозовський), *Паска* (від Пасічник), *Синячка* (від Синяк), *Вінічка* (від Винниченко), *Каршичка* (від Каршицька); **-их**: *Супруниха* (від Супрун), *Карасиха* (від Карасьова), *Бойчиха* (від Бойко), *Биленчиха* (від Биленко); **-ок**: *Полячок* (від Поляков), *Вовчок* (від Вовченко),

*Васьок* (від Васильєв); **-ушк:** *Хохлушка* (від Хохлова); **-ак:** *Баштак* (від Баштовий); **-ей:** *Бублєй* (від Бубловський), *Міхєй* (від Михайленко); **-ух:** *Чернуха* (від Чернов); **-ак:** *Фесак* (від Фесенко); **-ш:** *Попіванша* (від Попіванова); **-ас:** *Дубас* (від Дубовицький); **-ник:** *Лісник* (від Лісовий); **-ар:** *Маляр* (від Мальований); **-єц:** *Карабец* (від Коробочка).

2. Другу групу за кількістю (91, 31,8%) утворюють **прізвиська, утворені шляхом лексичних асоціацій**. Ці прізвиська поділяються на підгрупи: а) прізвиська, утворені за синонімічними відношеннями: *Брехня* (від Неправда); б) за антонімічними відношеннями: *Бик* (від Коровченко), *Бугай* (від Коровченко); в) за асоціацією родо-видових та видо-родових відношень апелятивів: *Крупа* (від Гречко), *Птиця* (від Чайка), *Пернатий* (від Гусак), *Камбала* (від Рибак); г) за асоціацією належності апелятивів до одного класу чи виду: *Мукомель* (від Млин), *Шлак* (від Сорока), *Грак* (від Воронов), *Мулік* (від Грязьон), *Сєно* (від Скирда); д) за звуковою асоціацією: *Дід Мазай* (від Мазасенко), *Комарь* (від Комір), *Петрович* (від Петрукович), *Німець* (від Немчин), *Рембо* (від Тремба), *Рогалік* (від Горалік), *Тележка* (від Олежко), *Сольоний* (від Соляник), *Сойка* (від Сойнікова), *Шалапутна* (від Шалашна), *Шульц* (від Шульга), *Юшка* (від Юхновець), *Чехол* (від Чехленко), *Редька* (від Радько), *Матузок* (від Матущенко), *Огірок* (від Гуров), *Трушляк* (від Труш), *Фєня* (від Парфьонов), *Фріц* (від Францевич), *Куриця* (від Курмаз), *Січка* (від Сильченко), *Сук* (від Сердюк), *Слизя* (від Слищенко), *Смаглій* (від Смоленко), *Сердитий* (від Сердюк), *Чуб* (від Чуприна), *Жора* (від Журавльов), *Жорік* (від Жаркова), *Ліда* (від Павліді), *Хрос* (від Охріменко), *Чапа* (від Шаповалова), *Трухлявий* (від Труш), *Тузік* (від Матущенко), *Могिला* (від Ісмагілов), *Киця* (від Кичко), *Мартишка* (від Мартиненко), *Бред* (від Бридченко), *Афонька* – (від Афанас'єв), *Румин* (від Роман), *Бєлка* (від Білик), *Беник* (від Бабенко), *Бірік* (від Бистрицький), *Бібон* (від Бибко), *Буцик* (від Обуховський), *Вєня* (від Винниченко), *Гєря* (від Гавриченко), *Гриша* (від Гавриченко), *Зяма* (від Землякова), *Каланик* (від Ніколаєнко), *Калєся* (від Колісник), *Касінка* (від Косевич), *Кєря* – Коровченко, *Курєня* (від Курінний), *Окишка* (від Нікішкіна), *Потс* (від Половинко), *Рем* (від Роменський), *Родя* (від Руденко), *Сало* (від Салько), *Сата* (від Савченко), *Сидр* (від Сидоренко), *Созя* (від Сазонов), *Фрузя* (від Фурцева), *Хамза* (від Харитоненко), *Чама* (від Чайка), *Чірік* (від Черкасов), *Шабан* (від Шалашний), *Шуня* (від Шульга), *Пятак* (від П'ята), *Павлін* (від Павлюченко), *Пєнич* (від Пєвнєв), *Француз* (від Францевич), *Барига* (від Барилін), *Клюша* (від Ключніков), *Гриша* (від Гримайло), *Трєш* (від Трємаскін), *Костиль* (від Костін), *Якорь* (від Яковенко), *Биця* (від Бичков).

3. **Відпрізвищеві прізвиська, що з'явилися шляхом відтворення апелятива**. Ця група нараховує 14 прізвищ, що складає 4,9% від загальної кількості відпрізвищевих прізвищ: *Вода* (від Водяний), *Білий* (від Біляков), *Галушка* (від Галушко), *Глуха* (від Глухенька), *Кобила* (від Кобилко), *Могिला* (від Могильний), *Скорий* (від Скоренко), *Солома* (від Соломенко), *Тригуба* (від Тригубенко), *Корова* (від Коровченко), *Горбата* (від Горбатих), *Горе* (від Горюшко), *Соловей* (від Соловійова), *Колесо* (від Колісник).

Серед досліджуваного матеріалу зустрічаються іменування, утворені із співзвучних римованих компонентів: *Галка-Негодяйка* (від Негодуйко). Виявлено і прізвиська, побудовані на основі ініціалів ночіїв: *Бєн* (Бибко Едуард Миколайович), *Гаї* (Ганжела Анатолій Іванович), *ПВА* (Петрукович Валентина Анатоліївна).

Отже, серед досліджуваних прізвищ виділено три групи: відпрізвищеві прізвиська, утворені морфологічними способами; прізвиська, утворені шляхом лексичних асоціацій; відпрізвищеві прізвиська, що з'явилися шляхом відтворення апелятива. Найбільша кількість неофіційних антропонімів зафіксовано у першій групі. Серед антропонімів першої групи утворення прізвищ найчастіше відбувається шляхом усичення прізвищ.

### Література

1. Александрова О. И. Неофициальные личные имена в частной переписке и дневниковых записях конца XIX – начала XX в. / О. И. Александрова // Ономастика Поволжья 3. – Уфа, 1973. – С. 126–132.

2. Антошин А. Н. Прозвища жителей с. Монахова / А. Н. Антошин // Ономастика Поволжья 2. – Горький, 1971. – С. 98–100.
3. Боронина О. В. К вопросу об отфамильных прозвищах / О. В. Боронина // Вопросы ономастики. – 1975. – № 10. – С. 111–115.
4. Бучко Г. Є. Народно-побутова антропонімія Бойківщини / Г. Є. Бучко, Д. Г. Бучко // *Linguistica slavica*: ювілейний збірник на пошану І. М. Желєзняк. – К.: Київ, 2002. – С. 3–14.
5. Наливайко М. Я. Неофіційна антропонімія Львівщини: автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01 / Наливайко Марія Ярославівна. – К., 2011. – 19 с.
6. Наливайко М. Я. Способи творення українських прізвищ / М. Я. Наливайко // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. К. Винниченка. Серія : Філологічні науки. – Кіровоград, 2007. – Вип. 37. – С. 32–39.
7. Никулина З. П. Лексико-семантические и структурные особенности отфамильных детских прозвищ / З. П. Никулина // Материалы межвуз. науч. конф., посвященной 50-летию образования СССР: Лингвистика. – Томск, 1972. – Вып. 5. – С. 63–68.
8. Никулина З. П. О специфике индивидуальных прозвищ разных возрастных групп / З. П. Никулина // Проблемы лексикологии, фразеологии и лексикографии сибирских говоров. – Красноярск, 1975. – С. 122–127.
9. Поротников П. Т. О способах образования отфамильных прозвищных именованных / П. Т. Поротников // Русская ономастика и ее взаимодействие с апеллятивной лексикой. – Свердловск, 1976. – С. 70–74.
10. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – М.: Наука, 1973. – 366 с.
11. Ушаков Н. Н. Прозвища и личные неофициальные имена (к вопросу о границах прозвища) / Н. Н. Ушаков // Имя нарицательное и собственное. – М.: Наука, 1978. – С. 146–173.
12. Чабаненко В. А. Прізвиська в системі експресивних засобів народнорозмовної мови (на матеріалі говірок Запорізької та Дніпропетровської областей) / В. А. Чабаненко // Повідомлення української ономастичної комісії. – К., 1976. – Вип. 14. – С. 16–19.
13. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття : [монографія] / П. П. Чучка. – К.: ТОВ “Папірус”, 2008. – 671 с.
14. Шумская І. А. Пра адін тып антропонімау / І. А. Шумская // Белоруская анамастыка. – Мінськ: Навука і техника, 1992. – С. 26–31.